

УДК 316.74; 378.147

Чадаєва К.Ю. °

Харківська державна академія дизайну і мистецтв, кандидат історичних наук,
доцент

Грень Л.М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
кандидат педагогічних, доцент

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті визначені сутнісні ознаки поняття «патріотизм», яке відображує складне явище суспільного життя. Розкрито роль цього явища в життєдіяльності суспільства, доведено його актуальність для сьогодення. Обґрунтовано значення вищої освіти у формуванні патріотичного світогляду молоді. Наведено практичні приклади з реалізації національно-патріотичного виховання під час навчання студентів.

Ключові слова: патріотизм, духовність, освіта і виховання, культура, історія, світогляд, толерантність, особистість студента.

В статье определены сущностные признаки понятия «патриотизм», которое отражает сложное явление общественной жизни. Раскрыта роль этого явления в жизнедеятельности общества, доказана его актуальность на сегодняшний день. Обосновано значение высшего образования в формировании патриотического мировоззрения у молодежи. Приведены практические примеры по реализации национально-патриотического воспитания во время обучения студентов.

Ключевые слова: патриотизм, духовность, образование и воспитание, культура, история, мировоззрение, толерантность, личность студента.

The cognitive status of the “patriotism” concept is determined in the article. The functional role of this phenomenon in the reproductive process of social relations is characterized. The significance of higher education in the youth’s patriotic outlook formation is substantiated. The practical examples of national-patriotic upbringing in the courses of students’ training are presented by the authors.

Key words: patriotism, spirituality, education and upbringing, culture, history, outlook, tolerance, student’s personality.

Актуальність проблеми. Поняття *патріотизм* сприймається багатьма як щось зрозуміле, звичайне, знайоме з дитинства, таке, що не вимагає спеціальних фахових пояснень. Проте це тільки на перший погляд, і лише тоді, коли мається на увазі щось духовне, величне, що не підлягає раціонально-розрахунковому, споживацькому відношенню до життя, не піддається чіткій характеристиці і кількісному виміру. З таким тлумаченням в певних межах емоційного розуміння можна погодитися. Але таке визначення специфіки патріотизму недостатньо для виявлення не тільки суті проблеми, але навіть самого терміну. Отже, чіткого єдиного визначення поняття *патріотизм* сьогодні немає, можливо, й не буде ніколи, тому що остаточної дефініції буде лише обмежувати багатоаспектність цього унікального цивілізаційного явища. У сучасних умовах становлення української державності по-новому постають проблеми патріотичного виховання молоді. Це особливо відчувається у роботі викладачів вищої школи.

Концепція патріотизму, що спиралась на приклади боротьби за «ідеали світлого майбутнього всього людства», залишилась в минулому. Нині йде заміна ціннісних систем суспільства і держави. На зміну радянській колективно-патерналістській системі цінностей йде нова. Вона передбачає орієнтацію на моральне оновлення суспільства, європейські цінності, зростання значення громадянського суспільства в загальному розвитку української нації. Формування цих цінностей є важливим завданням освіти [6].

Сьогодення вимагає від вузівської педагогіки розробки нової концепції і принципів виховання патріотизму. Підґрунтям цієї концепції можуть стати

курси історії України, історії української культури та мистецтва, мови і літератури, філософської думки, права, науки і техніки, етнографії, краєзнавства тощо. Лише під впливом засвоєння історичного минулого своєї Батьківщини складається постать громадянина-патріота. Вона формується на базі знань історичних зв'язків культури свого народу з кращими досягненнями демократичної культури інших народів. Зміцнення державності залежить від рівня національної свідомості особистості, що, у свою чергу, залежить від інформативного й освітнього процесу.

Важливим виховним процесом є переорієнтування освіти в душі історії і культури української нації. Саме тому вкрай актуальними залишаються дослідження Івана Франка та Михайла Грушевського [2,3,10,11]. Не менш актуальною є також творча спадщина відомих українських педагогів минулого: Х. Алчевської, Г. Ващенко, Б. Грінченка, О.Духнович, М. Драгоманова, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русова, В.Сухомлинського, К. Ушинського, які значну увагу приділяли розробці концептуальних проблем патріотичного виховання.

Слід зазначити, що за останні два десятиріччя в нашій країні, як і в країнах Європи, проблема патріотичних цінностей і орієнтацій набула особливої актуальності. Ці поняття є об'єктом дослідження як в системі філософських знань та багатьох соціальних наук, зокрема, соціології, історії, педагогіки, психології етнології. Так проблема сутності патріотичної свідомості отримала змістовне відображення у вітчизняній філософії у працях А. Бичко, Л.Губерського, В.Кременя, І.Надольного та ін. Варто підкреслити, що дослідження соціологічних та педагогічних аспектів питання формування патріотичного світогляду молоді здійснювалось у роботах М. Євтуха, В.Зарванського, , Т. Тхоржевської, О. Гонтар, В. Одарченко [1,4,5,8].

Загалом праці вітчизняних науковців засвідчують про потребу в подальшому розвитку науково-педагогічного підходу до наукової розробки проблеми національно-патріотичного виховання студентів, враховуючи складні реалії демократичної трансформації модернізації сучасного українського суспільства та модернізації системи вищої освіти України.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності поняття «патріотизм», в поєднання його з нагальними соціальними, моральними, політичними проблемами патріотичного виховання студентської молоді України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «патріотизм» включає цілий комплекс різномірних складових, значення і сенс яких змінюються у часі і просторі залежно від конкретних історичних обставин. Це надзвичайно складні, часом навіть суперечливі відчуття.

В енциклопедичних джерелах існують такі визначення поняття «патріотизм»: патріотизм (від грецького *patris* – батьківщина) – любов до батьківщини, вітчизні (Енциклопедичний словник 1963 р.); «відданість і любов до своєї вітчизни, до свого народу» (Тлумачний словник російської мови С.І. Ожегова, 1987 р.).

Але, скільки б словників, довідників та енциклопедій ми не переглянули, всі вони (незалежно від часу видання та політичної орієнтації) дають, за суттю, однакові формули.

Причини зародження патріотизму ще у родоплемінну епоху розвитку людства зрозумілі. Без взаємної підтримки, як зазначав у своїх працях Е.Дюкргейм, не могло виникнути почуття соціальної солідарності - тобто, без відчуття, що ти частина певної спільноти, що твоє життя залежить від загальної долі, ні рід, ні плем'я вижити просто не змогли б. Існує навіть думка, що це почуття єдності людство успадкувало від високоорганізованої стадної тварини. Звичайно, це не був «развнутий» патріотизм, але як би його не називати: «первинним», «протопатріотизмом», або (як у Великій радянській енциклопедії) «історичними елементами патріотизму», це почуття входить як невід'ємна органічна частина і в сучасне розуміння патріотизму. Можливо характеризувати цю частину як «соціально психологічний» або, простіше, «природний» патріотизм.

У ході історії, у міру розвитку держав, у міру їх територіального розширення, розповсюджується й уявлення про вітчизну. А за ним і почуття патріотизму. Цей процес цікаво описаний в енциклопедії Брокгауза та Ефрона: кочова відданість роду, перехід до початків державності і т. ін. З розвитком класової структури патріотизм все більше переставав бути єдиним цілим, це поняття все більше диференційовано ускладнюється. Те, що свій завершений вигляд патріотизм отримав у ході становлення буржуазного суспільства і національних держав, зовсім не означає, що патріотизм залишився непорушним із часів Великої французької революції. У ХХ столітті виникли і радянський, і соціалістичний патріотизм.

Якщо звернутися до сьогодення, то різноманіття патріотичних «ідеологій» є фактом незаперечним. Найкращий доказ тому – клятви вірності патріотизму, більшістю зовсім щирі, нескінченно повторювані практично усіма політичними партіями і силами. Інакше кажучи, патріотизм як такий, взятий в цілому, взагалі не є цілісною соціально-політичною ідеологією. У кожній соціальній групі «свій» патріотизм. Вже тому помилково вважати, що є тільки буржуазний патріотизм, а, скажімо, пролетаріат на любов до батьківщини права не має. Саме слово «патріотизм» використовується на практиці, як правило, з приставками або епітетами: «державний», «буржуазний», «радянський», «лівий», «правий» і т. ін. За комуністичною ідеологією, слід розрізняти патріотизм панівних і патріотизм пригноблених класів.

Любов до батьківщини набувала у різних соціальних груп (і чим далі, тим більше) свої особливості і властивості. Бо різні люди і різні верстви народу люблять батьківщину по-різному, і її благо по-різному розуміють. Приєднання особистості до того чи іншого типу патріотизму (або «антипатріотизму») стає результатом свідомого вибору, частиною світогляду. Цю частину патріотизму можна назвати «соціально-класовою» або «політичною». Як свідчить історія, далеко заходять розбіжності в уявленні про те, що потрібно твоїй батьківщині, що саме відповідає її інтересам. Отже, сама сутність патріотизму збагачується і продовжує збагачуватися новим змістом із розвитком цивілізації.

Звернемось до конкретних прикладів виховання патріотизму за допомогою вивчення фактів і персоналій історії України. Анна Ярославна, донька князя Ярослава Мудрого – королева Франції. Запорізьке козацтво –

феномен не лише української, але й світової історії. Середньовічні лицарі, що за покликанням серця ставали на оборону батьківщини від іноземних загарбників, їхнє повне небезпеки життя, ратні подвиги в ім'я рідної землі є джерелом патріотичного натхнення молоді. Гетьман Пилип Орлик – автор першої в світі Конституції, яка й зараз зберігається у Швеції. Григорій Орлик, його син, військовий діяч Франції, ім'я якого носить Паризький аеропорт ОРЛІ.

Успіхи українців у науці мають світове визнання. Юрій Дрогобич, Микола Міклухо-Маклай, Іван Пулюй, Ілля Мечников, Володимир Вернадський, Ігор Сікорський, Лев Ландау, Микола Духов – гордість і слава українства.

Друга світова війна виявила масовий героїзм українців у боротьбі з фашизмом на фронтах, у глибокому підпіллі, в тилу, у лісах на окупованій ворогом території. Іван Кожедуб – найрезультативніший льотчик-винищувач, здійснив 330 бойових вильотів, збив 64 літаки супротивника, тричі Герой Радянського Союзу, народився на Сумщині. Олексій Берест – учасник встановлення (разом із М.Єгоровим та М. Кантарією) Прапора Перемоги на даху німецького рейхстагу в Берліні. Кузьма Дерев'янка – український військовий діяч поставив свій підпис під Актом капітуляції Японії 2 вересня 1945 р. на борту американського авіаносця «Міссурі». Український народ врятував себе і світ від тотального знищення новітніми людоджерми з обох боків.

Історія України переповнена іменами звияжців у боротьбі за волю народу, за свободу і державність. Від Данила Галицького до Василя Стуса – ім'я їм легіон.

Видатний український педагог і вчений В. Сухомлинський закликав: «жити долею Вітчизни: з болем і гордістю, з хвилюванням і захопленням, з роздумами про особисту причетність до долі народу читати й перечитувати кожний рядок героїчної історії народу. Історія – це почуття, вічно жива сила, що створює громадянина. Я вважаю вихідним ідеалом те, щоб розум і душа кожного мого вихованця тяглися до кожного рядка, до кожної книжки про Вітчизну» [9, с.357]. Звертаючись до молоді, В.О. Сухомлинський говорив: «Ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі мають ввійти кращі народні традиції, стати для вас святим знаком [9, с. 177].

Відповідно до навчальних планів ВНЗ України студенти вивчають Історію України, щоб поглибити отримані в школі знання історичного минулого нашої Батьківщини, набути історичний підхід до аналізу суспільних явищ, правильно розуміти й оцінювати складну політичну картину сучасної України. Не знаючи минулого, історії, не можна оцінити сучасність, не можна передбачити майбутнє. Колись історик В. Ключевський попереджував, що історія нічому не вчить, а лише наказує за незнання своїх уроків. Тому важливо не лише зацікавлення історією – треба знати її в усій багатогранності подій, фактів, персоналій. Це потрібно для майбутніх поколінь нашої країни. Збереження історичної пам'яті та передача її нащадкам є репродуктивною функцією історичної освіти.

Мета занять з української історії подвійна: подати різноманітні факти про матеріальне і духовне життя українців, щоб ланцюг життя не переривався, щоб активізувати, поглибити знання, спонукати знати якомога більше, відчуваючи почуття гордості за власну приналежність до українства шляхом навчально-практичної діяльності протягом усього життя.

Вузівський академічний курс Історії України повинен викладатися як філософія історії, джерело натхнення, виховання особистості справжніх громадян своєї Батьківщини.

Відродження нації неможливо без системи знань з етнографії свого народу, особливостей його побуту, без знання народного одягу, харчування, народної медицини й календаря, а також звичаєвості, родинної обрядовості, світоглядних уявлень, вірувань, народної моралі, знання свого роду й родоводу. Складовою частиною знання про народ є фольклор з його чисельними жанрами: казками, народними оповіданнями, замовляннями, побажаннями, прислів'ями, приказками, піснями. Рідна мова, історія, краєзнавство та етнографія, народна педагогіка й родинна етнопедагогіка, народні та національні символи – все це є «народознавство».

Прикладами національно-патріотичного виховання студентської молоді на Слобожанщині є Харківська державна академія дизайну і мистецтв (кафедра українознавства), і Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами та кафедра українознавства, етики та естетики). Унікальна творча професія художника, митця зобов'язує і педагогів, і студентів, тому що від якості навчання залежить духовне майбутнє нашого суспільства. Академія функціонує в контексті сучасного художнього життя. А воно, на жаль, не є простим. У вік технократії, панування масової культури на перший план виходить частіше лише професійна спеціальна підготовка, про духовність іноді просто забувають, на неї не вистачає часу, коштів. Але давно відомо, що мистецтво є гармонія душі й ремесла.

Досвід академії свідчить про наявність потужної культурної бази, яка дає можливість підготовки генерації творчої молоді. Кафедра українознавства систематично бере участь у Слобожанських, Шевченківських читаннях, організує конференції, Олімпіади з українознавства. Студенти і викладачі здійснюють виїзні екскурсії-тренінги до відомих історичних пам'яток не лише в Харківській області, а також на Полтавщину, до Києва, Закарпаття, Буковини, Львівщини. Влітку 2017 р. студенти взяли участь у міжнародній виставці у м. Кошице, Словачія. Це формує на практиці світогляд, почуття гордості, співпричетності до вітчизняної і світової історії і культури. Нам є ще над чим працювати. Попереду багато планів, проектів. Головне – не забувати, що бездуховність – це шлях у глухий кут саморуйнування людини і суспільства в цілому.

У Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» проведено такі науково-комунікативні заходи з патріотичного виховання: Національна ідея – основа стратегії розвитку українського суспільства в XXI столітті: міжнародна науково-практична конференція (2017

р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Козацьке рух на території України і патріотичне виховання молоді на його основі» (2015 р.). Заходи покликані не тільки сприяти вивченню історії України, а й виховувати молоде покоління в національно-патріотичному дусі.

Справжнім осередком вдячної пам'яті, патріотичного виховання, навчання на кращих традиціях вітчизняної вищої технічної школи є Музей історії національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Експозиція музею відображає шлях розвитку старішого технічного вузу України, який у минулому році відсвяткував своє 130-річчя.

Головним завданням працівників музею є пошук, вивчення, збереження і популяризація історії університету в контексті розвитку держави. Багата колекція музею, його експозиції, що постійно змінюються, вражають палітрою документів, відомостей, речових експонатів, світлин та цілих фотоальбомів, у яких – життя поколінь університету, справжній історичний скарб.

У музеї експонуються матеріали про історію і розвиток наукових шкіл університету, комплекси матеріалів про видатних вчених – засновників наукових шкіл, серед яких професори П.М. Мухачов, В.Т. Цвєтков, Л.С.Палатник, С.М. Фертик, Заслужених діячів науки і техніки України, лауреатів Державних премій; матеріали ректорів Харківської Політехніки. В експозиції представлені матеріали студентів – переможців міжнародних олімпіад, видатних спортсменів – чемпіонів Олімпійських Ігор, переможців чемпіонатів світу, України.

Фонди музею налічують понад 14 тисяч експонатів, з них – більше ніж 7 тисяч одиниць – оригінальні, серед яких унікальні документи, світлини, прилади кінця ХІХ ст. Постійно поповнюється база даних видатних випускників НТУ «ХПІ», яка налічує понад 1500 прізвищ.

У музеї для всіх студентів перших курсів університету проводяться екскурсії, які є складовою частиною курсу «Історія науки і техніки», «Вступ до спеціальності». Наочне відображення історії університету, використання під час екскурсій документальної хроніки, життєвих прикладів видатних вчених, випускників сприяють не тільки підвищенню освітнього рівня студентів, а й вихованню справжніх патріотів рідного вузу та України. Традиційно в музеї проводяться зустрічі з ветеранами, вченими, видатними випускниками. Щороку музей відвідують близько 5 тисяч студентів та гостей університету, серед яких іноземні делегації багатьох країн.

Джерельною базою музею користуються студенти, аспіранти, викладачі. За результатами дослідницької роботи працівників музею до 125-річчя університету видано книгу «Еліта держави – видатні випускники НТУ «ХПІ»», спогади ветеранів – дітей війни.

Розділом музею під відкритим небом є галерея меморіальних дошок (близько 50) на фасадах навчальних корпусів, встановлених на честь видатних вчених В.Л. Кирпичова, Л.Д. Ландау, Г.Ф. Проскури, видатних випускників Г.М. Хоткевича, О.Г. Івченка, М.Й. Гуревича та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Патріотичні ідеї повинні об'єднувати все суспільство, стати домінуючими для всіх громадян, які пов'язують своє життя з Українською державою, а держава, у свою чергу,

повинна консолідувати в собі зусилля й енергію кожного. Завдання національно-патріотичного виховання – це розвиток гармонійних відносин між різними народами, пошук мостів між різними типами духовності, історії і культури. Замість протистояння, розпалювання агресії, фальсифікації і переписування фактів історії слід шукати точки перехрещення, примирення заради прогресу майбутнього. Слід запобігати нігілізму, релятивізму, політичній кон'юктурі, безапеляційності тверджень. Це є небезпечний шлях до глухого куту.

Патріотизм слід розуміти не як атаку на іншу людину, її точку зору, віру або погляди. Толерантність, терпимість, бажання почути і зрозуміти один одного, мультикультуралізм як сублімація ліберального відношення до оточуючого світу вкрай необхідні сучасному суспільству. Свобода, повага до історії, релігії, звичаїв, традицій, до іншої людини, зокрема, не виключають суто національне або особисте ставлення, власну точку зору, світогляд, громадянську позицію.

Отже, метою і кінцевим результатом національно-патріотичного виховання повинно стати наповнення молоді знаннями і почуттям поваги до історії та культури, прагнення конструктивного перетворення життя з добром і красою в душі. Навчання, що ґрунтується на внутрішній зацікавленості, свідомій громадянській позиції, буде набагато успішним, тому що в разі наявності такої зацікавленості людина здатна працювати без будь-яких зовнішніх підкріплень, її переконання стануть чіткими й обґрунтованими.

Список використаних джерел

1. Гонтар О. В. Виховання патріотизму на заняттях з українознавчих дисциплін у вищій школі / О.В. Гонтар // Зб. наук. пр. НДІ українознавства. – К., 2004. – Т. 3: Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні. – С. 153-157.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. – К., 1991. – С. 240.
3. Грушевський М.С. Звідки пішло українство... / М.С. Грушевський // Великий Українець. – К., 1992. – С. 90.
4. Євтух М. Б. Українська етнопедагогіка в навчально-виховному процесі як проблема вищої педагогічної освіти України / М. Б. Євтух, Т. Д. Тхоржевська // Вища і середня педагогічна освіта : наук.-метод. зб. – К. : Вища школа, 1993. – С. 45-50.
5. Зарванський В. М. Національний патріотизм і проблеми оновлення суспільства / В.М. Зарванський // Питання соц.-політ. наук. – К, 1991. – Вип. 82. – С. 44–49.
6. Кобля М.М. Цінності державного управління / М.М. Кобля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.akademy.gov.ua/ej/ej1/txts/KOBYLA.htm>
7. Лановик Б.Д. Історія України: навч. посібник / Б.Д. Лановик, М.В.Лазарович. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання – Прес, 2003. – 73 с.
8. Одарченко В.І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» /

В.І. Одарченко; Харківський національний педагогічний університет ім. Г.Сковороди. – Харків, 2010. – 21 с.

9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.

10. Франко І.Я. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції «Правди») / Зібрання творів: у 50 т. / редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін.; АН УРСР, ін-т філософії, ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка / І.Я. Франко. – К.: Наукдумка, 1986.-Т.45. – 574 с.

11. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. – К.: Наука, 1953. – 158 с.

Отримано 18.11.2017